

**XIZMATLAR SOHASI KORXONALARIDA OZIQ-OVQAT
YO‘QOTISHLARINI KAMAYTIRISH VA ULARNI IJTIMOY MAQSADLARDA
QAYTA TAQSIMLASHNING IQTISODIY AHAMIYATI**

Abduqodirova Nilufar Abdaxatovna

SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrasi v.b. dotsenti, “Ipak yo’li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, “Xalqaro biznes va kreativ iqtisodiyot” kafedrasi v.b. dotsenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xizmatlar sohasi korxonalarida oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilarining iqtisodiy, ekologik hamda ijtimoiy oqibatlarini tadqiq etilgan. Oziq-ovqat ta‘minoti zanjirining ishlab chiqarish, qayta ishlash, taqsimlash va savdo bosqichlarida yuzaga keladigan yo‘qotishlar tahlil qilinib, oziq-ovqat mahsulotlarini ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash imkoniyatlari baholangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, oziq-ovqat mahsulotlarini utilizatsiya qilish o‘rniga ehtiyojmand qatlamlarga yetkazib berish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, chiqindilar hajmini kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlashning muhim vositasi hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *oziq-ovqat yo‘qotishlari, oziq-ovqat chiqindilari, xizmatlar sohasi, oziq-ovqat xavfsizligi, ijtimoiy maqsadlar, oziq-ovqat banklari, aylanma iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, oziq-ovqat ta‘minoti zanjiri.*

**ECONOMIC SIGNIFICANCE OF REDUCING FOOD LOSSES AND
REDISTRIBUTION FOR SOCIAL PURPOSES IN SERVICE ENTERPRISES**

Abstract: *This article examines the economic, environmental, and social consequences of food losses and waste in service enterprises. Losses occurring at the production, processing, distribution, and trade stages of the food supply chain are analyzed, and the possibilities of redistributing food products for social purposes are assessed. According to the results of the study, delivering food products to the needy instead of disposing of them is an important means of increasing economic efficiency, reducing waste, and ensuring environmental sustainability.*

Keywords: *food losses, food waste, service sector, food security, social goals, food banks, circular economy, sustainable development, food supply chain.*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОКРАЩЕНИЯ ПОТЕРЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ И ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ ИХ В СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ.

Аннотация: В данной статье рассматриваются экономические, экологические и социальные последствия потерь и отходов продуктов питания на предприятиях сферы услуг. Анализируются потери, возникающие на этапах производства, переработки, распределения и торговли в цепочке поставок продуктов питания, а также оцениваются возможности перераспределения продуктов питания в социальных целях. По результатам исследования, доставка продуктов питания нуждающимся вместо их утилизации является важным средством повышения экономической эффективности, сокращения отходов и обеспечения экологической устойчивости.

Ключевые слова: потери продуктов питания, пищевые отходы, сектор услуг, продовольственная безопасность, социальные цели, продовольственные банки, циркулярная экономика, устойчивое развитие, цепочка поставок продуктов питания.

Kirish. XXI asrda oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilari global iqtisodiyotning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb uchdan bir qismi iste‘mol qilinmasdan yo‘qotiladi yoki chiqindiga aylanadi. Shu bilan birga, dunyoda 800 milliondan ortiq inson yetarli darajada oziq-ovqat bilan ta‘minlanmagan. Ushbu holat oziq-ovqat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish va ortiqcha mahsulotlarni ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xizmatlar sohasi korxonalarini, xususan restoranlar, mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish korxonalarini va savdo tarmoqlari oziq-ovqat yo‘qotishlarining muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Mazkur korxonalarda hosil bo‘layotgan ortiqcha oziq-ovqat mahsulotlarini ehtiyojmand aholi qatlamlariga yetkazib berish orqali ham ijtimoiy, ham iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

Asosiy qism. Ilmiy adabiyotlarda oziq-ovqat yo‘qotishlari (Food Losses) va oziq-ovqat chiqindilari (Food Waste) tushunchalari o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ma‘lum farqlarga ega. Oziq-ovqat yo‘qotishlari asosan ishlab chiqarish, saqlash, transport va qayta ishlash bosqichlarida yuzaga keladi. Oziq-ovqat chiqindilari esa savdo, umumiy ovqatlanish va iste‘mol bosqichlarida shakllanadi.

Tadqiqotlarga ko‘ra, oziq-ovqat ta‘minoti zanjirining barcha bosqichlarida yo‘qotishlarni kamaytirish global oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarining noto‘g‘ri markirovkalanishi, qadoqlarning shikastlanishi yoki yaroqlilik muddatining yaqinlashishi ko‘plab hollarda mahsulotning iste‘mol uchun yaroqsizligini anglatmaydi va bunday mahsulotlarni ijtimoiy maqsadlarda foydalanish mumkin. Oziq-ovqat yo‘qotishlari muammosi zamonaviy iqtisodiyot, ekologiya va ijtimoiy siyosatning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Jahon aholisining o‘ssishi, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortishi hamda tabiiy resurslarning cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytirish global oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning muhim omiliga aylanmoqda. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb uchdan bir qismi iste‘mol qilinmasdan yo‘qotiladi yoki chiqindiga aylanadi. Bu esa iqtisodiy resurslarning samarasiz sarflanishi bilan birga ekologik muammolarni ham kuchaytiradi.

Ilmiy adabiyotlarda oziq-ovqat yo‘qotishlari (Food Losses) va oziq-ovqat chiqindilari (Food Waste) tushunchalari o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ma‘lum farqlarga ega. Oziq-ovqat yo‘qotishlari asosan ishlab chiqarish, yig‘ishtirish, saqlash, transport va qayta ishlash bosqichlarida yuzaga keladigan miqdoriy yoki sifat jihatdan kamayishni ifodalaydi. Oziq-ovqat chiqindilari esa savdo, umumiy ovqatlanish va yakuniy iste‘mol bosqichlarida iste‘mol qilish mumkin bo‘lgan mahsulotlarning tashlab yuborilishi natijasida yuzaga keladi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlarini o‘rganishda bir qator nazariy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ulardan biri resurslardan samarali foydalanish nazariyasi bo‘lib, unga ko‘ra ishlab chiqarish jarayonida sarflangan yer, suv, energiya, mehnat va kapital resurslaridan maksimal darajada samarali foydalanish zarur. Oziq-ovqat mahsulotlarining yo‘qotilishi ushbu resurslarning ham behuda sarflanishiga olib keladi. Shu sababli oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish vositasi sifatida qaraladi.

Barqaror rivojlanish nazariyasi oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytirishni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy manfaatlar uyg‘unligini ta‘minlashning muhim sharti sifatida talqin qiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish jarayonida kelajak avlodlarning imkoniyatlariga zarar yetkazilmasligi lozim. Oziq-ovqat mahsulotlarining isrof qilinishi esa tabiiy resurslar tanqisligini kuchaytiradi va ekologik muvozanatga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlarining nazariy asoslarini tushuntiruvchi yana bir muhim yondashuv aylanma iqtisodiyot (Circular Economy) konsepsiyasidir. Mazkur konsepsiyaga ko‘ra, iqtisodiy tizimda hosil bo‘layotgan ortiqcha mahsulotlar va chiqindilar imkon qadar qayta foydalanish, qayta ishlash yoki boshqa maqsadlarda qayta jalb qilinishi kerak. Oziq-ovqat

mahsulotlarini ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash, oziq-ovqat banklari faoliyatini rivojlantirish va organik chiqindilardan energiya ishlab chiqarish ushbu konsepsiyaning amaliy ko‘rinishlari hisoblanadi.

Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligi nazariyasi ham oziq-ovqat yo‘qotishlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko‘ra, har bir inson yetarli miqdorda, xavfsiz va sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga ega bo‘lish huquqiga ega. Oziq-ovqat yo‘qotishlarining yuqori darajasi esa oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash imkoniyatlarini cheklaydi va aholining kam ta‘minlangan qatlamlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Demak, oziq-ovqat yo‘qotishlarining nazariy asoslari resurslardan samarali foydalanish, barqaror rivojlanish, aylanma iqtisodiyot va oziq-ovqat xavfsizligi nazariyalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni kamaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ekologik muhofazani kuchaytirish hamda ijtimoiy farovonlikni ta‘minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlarining iqtisodiy va ekologik oqibatlari

Oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilari zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat oziq-ovqat xavfsizligi, balki iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikka ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatuvchi muammolardan biri hisoblanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarishdan tortib iste‘molchigacha bo‘lgan bosqichlarda yo‘qotilishi natijasida katta miqdordagi iqtisodiy resurslar samarasiz sarflanadi va atrof-muhitga salbiy ta‘sir kuchayadi.

Iqtisodiy nuqtayi nazardan, oziq-ovqat yo‘qotishlari ishlab chiqarish jarayoniga sarflangan yer, suv, energiya, mehnat resurslari va moliyaviy mablag‘larning bekorga sarflanishini anglatadi. Oziq-ovqat mahsuloti iste‘mol qilinmasdan yo‘qotilganda uni yetishtirish, qayta ishlash, saqlash, transport qilish va sotishga sarflangan barcha xarajatlar iqtisodiy zarar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli oziq-ovqat yo‘qotishlari korxonalar rentabelligini pasaytiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi va foyda miqdorining kamayishiga olib keladi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlarining iqtisodiy oqibatlari uch darajada namoyon bo‘ladi. Mikro darajada iste‘molchilar va korxonalar foydalanilmay qolgan mahsulotlar uchun ortiqcha xarajat qiladi. Mezo darajada korxonalarining foydasi kamayadi va logistika tizimlarining samaradorligi pasayadi. Makro darajada esa mamlakat iqtisodiyotida investitsiya va rivojlanishga yo‘naltirilishi mumkin bo‘lgan moliyaviy resurslar yo‘qotiladi. Natijada oziq-ovqat tizimining umumiy samaradorligi pasayadi va iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatiladi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlari ijtimoiy jihatdan ham muhim oqibatlarga ega. Bir tomondan, millionlab tonna oziq-ovqat mahsulotlari chiqindiga aylanayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan dunyoning ko‘plab hududlarida aholi oziq-ovqat tanqisligi va to‘yib ovqatlanmaslik

muammosiga duch kelmoqda. Shu sababli oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytirish ijtimoiy tenglik va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Ekologik nuqtayi nazardan, oziq-ovqat yo‘qotishlari atrof-muhitga sezilarli zarar yetkazadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda katta miqdorda tabiiy resurslar sarflanadi. Mahsulot chiqindiga aylanganda ushbu resurslar ham samarasiz foydalanilgan hisoblanadi. Xususan, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun foydalanilgan suv, yer maydonlari, energiya va o‘g‘itlarning katta qismi foydasiz sarflanadi.

Oziq-ovqat chiqindilarining poligonlarga yuborilishi natijasida organik moddalar parchalanib, atmosferaga metan gazi ajralib chiqadi. Metan issiqxona gazlari tarkibida karbonat angidridga nisbatan bir necha barobar kuchli ta‘sirga ega bo‘lib, global iqlim o‘zgarishlarini tezlashtiradi. Shu sababli oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilari iqlim o‘zgarishining muhim omillaridan biri sifatida qaraladi.

Bundan tashqari, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun foydalanilgan suv resurslarining yo‘qotilishi ham muhim ekologik muammo hisoblanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha har yili milliardlab kub metr suv iste‘mol qilinmasdan chiqindiga aylangan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishga sarflanadi. Ayniqsa go‘sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarishda suv sarfi yuqori bo‘lganligi sababli ularning yo‘qotilishi ekologik zarar miqyosini yanada oshiradi.

Shunday qilib, oziq-ovqat yo‘qotishlari iqtisodiy jihatdan korxonalar va mamlakatlar moliyaviy resurslarining samarasiz sarflanishiga, ekologik jihatdan esa tabiiy resurslarning kamayishi, issiqxona gazlari emissiyasining ortishi va atrof-muhit ifloslanishining kuchayishiga olib keladi. Shu sababli oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytirish va ortiqcha mahsulotlarni ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash barqaror rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Oziq-ovqat yo‘qotishlari quyidagi salbiy oqibatlarini yuzaga keltiradi:

- ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi;
- korxonalar foydasining kamayishi;
- tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish;
- suv va energiya sarfining oshishi;
- issiqxona gazlari emissiyasining ko‘payishi;
- chiqindilarni utilizatsiya qilish xarajatlarining ortishi.

Mutaxassislarining hisob-kitoblariga ko‘ra, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda sarflangan suv, energiya, mehnat va yer resurslarining katta qismi mahsulot chiqindiga aylanganda behuda sarflanadi. Ayniqsa go‘sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish yuqori resurs talab qilganligi sababli ularning yo‘qotilishi katta ekologik zarar keltiradi.

Oziq-ovqat mahsulotlarini ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash imkoniyatlari

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, oziq-ovqat ta‘minoti zanjirining to‘rtta asosiy bosqichida mahsulotlarni ijtimoiy maqsadlarda qayta tiklash va qayta taqsimlash imkoniyatlari mavjud:

1. Birlamchi ishlab chiqarish bosqichi;
2. Qayta ishlash bosqichi;
3. Taqsimlash bosqichi;
4. Chakana savdo bosqichi.

Mazkur bosqichlarda aniqlangan mahsulotlar inson salomatligi uchun xavfsiz bo‘lib, ular oziq-ovqat banklari, xayriya tashkilotlari va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarga yetkazilishi mumkin. Tadqiqotda oziq-ovqat ta‘minoti zanjiri bo‘ylab 15 ta oziq-ovqatni qayta tiklash nuqtalari aniqlanganligi qayd etilgan.

Xulosa va taklif.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- restoran va mehmonxonalarda oziq-ovqat chiqindilarini monitoring qilish tizimini joriy etish;
- oziq-ovqat banklari faoliyatini rivojlantirish;
- ortiqcha oziq-ovqat mahsulotlarini xayriya tashkilotlariga yetkazish mexanizmlarini takomillashtirish;
- oziq-ovqat yo‘qotishlarini kamaytiruvchi raqamli platformalarni yaratish;
- oziq-ovqat mahsulotlarini qayta taqsimlovchi logistika markazlarini tashkil etish;
- oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan soliq va moliyaviy rag‘batlarni kengaytirish.

Tadqiqot natijalari oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilarini kamaytirish xizmatlar sohasi korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashning muhim omili ekanligini ko‘rsatdi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ijtimoiy maqsadlarda qayta taqsimlash tizimini rivojlantirish nafaqat chiqindilar hajmini kamaytiradi, balki resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gustavsson J., Cederberg C., Sonesson U., van Otterdijk R., Meybeck A. Global Food Losses and Food Waste: Extent, Causes and Prevention. – Rome: FAO, 2011.
2. FAO. Food Wastage Footprint: Impacts on Natural Resources. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013.
3. Garrone P., Melacini M., Perego A. Opening the Black Box of Food Waste Reduction. – Food Policy. – 2014. – Vol. 46. – P. 129–139.

4. Papargyropoulou E., Lozano R., Steinberger J.K., Wright N., Ujang Z. The Food Waste Hierarchy as a Framework for the Management of Food Surplus and Food Waste. – *Journal of Cleaner Production*. – 2014. – Vol. 76. – P. 106–115.
5. Buzby J.C., Hyman J. Total and Per Capita Value of Food Loss in the United States. – *Food Policy*. – 2012. – Vol. 37(5). – P. 561–570.
6. Buzby J.C., Wells H.F., Hyman J. The Estimated Amount, Value and Calories of Postharvest Food Losses at the Retail and Consumer Levels in the United States. – *USDA Economic Information Bulletin*. – 2011. – No. 121.
7. Richter B., Bokelmann W. Approaches of the German Food Industry for Addressing the Issue of Food Losses. – *Waste Management*. – 2016. – Vol. 48. – P. 423–429.
8. Schneider F. The Evolution of Food Donation with Respect to Waste Prevention. – *Waste Management*. – 2013. – Vol. 33(3). – P. 755–763.
9. Griffin M., Sobal J., Lyson T.A. An Analysis of a Community Food Waste Stream. – *Agriculture and Human Values*. – 2009. – Vol. 26(1–2). – P. 67–81.
10. Hodges R.J., Buzby J.C., Bennett B. Postharvest Losses and Waste in Developed and Less Developed Countries. – *Journal of Agricultural Science*. – 2011. – Vol. 149. – P. 37–45.
11. Engström R., Carlsson-Kanyama A. Food Losses in Food Service Institutions. – *Food Policy*. – 2004. – Vol. 29(3). – P. 203–213.
12. Garnett T. Food Sustainability: Problems, Perspectives and Solutions. – *Proceedings of the Nutrition Society*. – 2013. – Vol. 72(1). – P. 29–39.
13. Levis J.W., Barlaz M.A., DeCarolis J.F., Ranjithan S.R. Modeling the Performance of Waste Management Systems. – *Environmental Science & Technology*. – 2010. – Vol. 44(23). – P. 8769–8775.
14. Tukker A., Jansen B. Environmental Impacts of Products: A Detailed Review. – *Journal of Industrial Ecology*. – 2006. – Vol. 10(3). – P. 159–182.
15. United Nations Environment Programme (UNEP). Food Waste Index Report 2024. – Nairobi: UNEP, 2024.